

Mens en Wereld

Ik heb nooit goed begrepen, welk soort kinderen er eigenlijk model staan voor pedagogieboeken. De mijne niet, in elk geval, want op de leeftijd, dat ze, volgens de boeken, hadden moeten aankomen met: 'Mammie, waar kom ik vandaan?' wilden mijn dochters alleen maar weten, hoe je doodgaat, wanneer, waar en waarom en of er op je grafzerk, behalve je naam, geboorte- en sterfdatum, ook nog je telefoonnummer gebeiteld wordt en 'hoe ze je hebben doodgemaakt!'

Dat zijn van die dingen, waar je als opvoeder niet zo direct op gerekend hebt en dat is wel eens sneu, natuurlijk. We zitten tegenwoordig nu eenmaal vol goede bedoelingen om alles te begrijpen en te regelen en voor wie zich niet helemaal zeker voelt, is er altijd de troostrijke gedachte, dat overal wel een boek over is, met waardevolle richtlijnen, waar men veel aan kan hebben, als de kinderen tenminste willen meewerken.

Dit alles schoot me te binnen, toen ik onlangs eens een gesprek met iemand voerde over humanistische opvoeding en het nut van bijbel-onderricht in enigerlei vorm. Daar moet je, als humanist, toch bewust iets aan doen, vonden we.

Ja, iets aan doen. Zolang ik me kan herinneren zit mijn eigen drietal iedere zondag om de veertien dagen een half uur lang ademloos aan de radio gekluisterd, om naar mevrouw Spelberg te luisteren. Tegenwoordig is dat een soort kinderdienstje. Verder aanbidden ze de bijbelles-juffrouw op school en als ik aan het voorlezen ben uit de kinderbijbel, willen ze van geen ophouden weten. Na afloop praten we er ook wel eens over. Over de toestanden, waarin de mensen destijds leefden, hun opvattingen over de dingen, hun geloof en alles wat daarmee samenhangt. Dat vinden de kinderen allemaal prachtig, maar overigens is het zó vanzelfsprekend, dat wij humanist zijn, zó klaar als een klontje, dat wij niet in God geloven en niet naar de kerk gaan, dat ik het gevoel heb, dat iedere nadere toelichting van onze kant gewoon overbodig is. Eén keer was er een echt probleem. Ze waren toen nog erg klein en ik had ze al een tijdje in de kinderkamer met elkaar horen overleggen. Eindelijk kwam de oudste bij me in de keuken, waar ik druk met iets bezig was: 'Mam, is God ook een klein kindje geweest?' 'Gunst', zei ik verbouwereerd en een beetje verstrooid, 'dat weet ik niet'. 'Ze weet het niet', hoorde ik haar even later tegen de anderen zeggen. 'Dat zei ik je toch al', fluisterde de middelste dochter, 'ze weten nóóit iets!'

En daar kon ik het dan voorlopig wel weer mee doen.

Over de gezapigheid van het vaderlandse humanisme

'Al wat schittert is voor het ogenblik geboren'.

(Goethe)

In het septembernummer van *Rekenschap* verscheen een artikel, geschreven door dr. P. Thoenes, genaamd *De gezapigheid van het vaderlandse humanisme*. In de bespreking van *Rekenschap* in M. en W. van 19 december '64 schreef ik: 'Het artikel zou beter in M. en W. passen omdat vrijwel geheel de wetenschappelijke adstructie van de stellingen achterwege is gebleven. Misschien heeft de schrijver gelijk, maar dat blijkt niet uit het geschrevene. De boutade van de heer Thoenes eindigt als volgt: 'Misschien dat het tot een zekere verlevendiging zou kunnen leiden, tot een doorbreking van de gezapigheid, als in haar kolommen (d.i. in *Rekenschap*) de wezenlijke discussie kon worden heropend over zin en taak van het Nederlands humanisme.' M.i. wenst schr. st洛夫uren te zien branden en m.i. is hij niet op de hoogte van de publikaties van het H.V. die over zin en taak handelen.' Tot zover de bespreking.

Met goedkeuring van de schrijver en de redactie van *Rekenschap* is het stuk als hoofdartikel in M. en W. van 6 februari opgenomen en de redactie kondigde aan, dat het stuk zou worden besproken. Daar de redactie, op voorstel van Thoenes, reacties uit de lezerskring wilde afwachten verschijnt deze bespreking later dan was aangekondigd.

Tot goed begrip vat ik de inhoud van het artikel samen. Gezapig is een echt Hollands, onvertaalbaar woord. Schr. zegt: 'Je ziet meteen een wei en een sloot en een stelletje herkauwende koeien voor je.' Humanisme is een internationaal woord maar van dit begrip hebben wij iets echt Hollands gemaakt. '...zo zeer, dat het aller-hollandste woord gezapigheid er op past als een deksel op een doosje.' Alle grote, internationale stromingen, b.v. liberalisme, socialisme zijn ook 'naar 's lands gelegenheid verduytscht'. Het humanisme vond hier een goede voedingsbodem en de gezapigheid heeft het mee ingezogen. Er zijn wel militante figuren en bewegingen geweest, maar de tolerantie en de redelijkheid overwogen, ook het Nederlandse humanisme heeft geen militante traditie. Er zijn wel enkele militanten, er is wel veel publiciteit maar er is geen frisse wind, die de gezapigheid zou kunnen verdrijven. De kern van de actieven van de humanistische beweging zijn

zij, die de kerk verlaten hebben en de kerk als een gevaar beschouwen, waartegen zij zich willen weren. Maar zij zijn rustige lieden, ja gezapige lieden, die hun contributie betalen en toegewijd organisatorisch werk doen. 'Het humanisme is een vriendelijke vijver, met eendjes en kroos, bankjes aan de kant, rustige bejaarden en weinig schreeuwende kinderen'. En mag dat dan niet? Het nationalisme als inspiratiebron bestaat nauwelijks meer. Het christelijke denken biedt op lange termijn geen perspectief meer voor de organisatie van het menselijk leven op aarde. Maar een cultuur moet zich met die vraag toch bezighouden en dat is de taak van het humanisme. In feitelijke gesproken ligt het gunstig voor het humanisme, maar dat is niet voldoende. Wat nodig is, in de eerste plaats, is een doorbreking van de gezapigheid, is het heropenen van de wezenlijke discussie over zin en taak van het Nederlands humanisme.

Tot zover, in 't kort, de inhoud van het artikel van Thoenes. Onder deze geestig en luchtig geschreven on-hollandse boutade ligt de Hollandse ernstige bezorgdheid van de schrijver over het humanisme. In een paar zinnen samengevat: de Nederlandse humanisten zijn redelijke, verdraagzame, ook wel actieve maar gezapige mensen: zij zijn niet verontrust en zij stellen de werkelijke problemen niet voldoende aan de orde. Zij voelen zich veilig in de beslotenheid en zij vergeten de grote taak van het humanisme, het scheppen van een levende, moderne cultuur.

Thoenes' kreet is in het niets verklonken. De redactie van M. en W. althans heeft geen enkele reactie op zijn uitdaging ontvangen. Gezapigheid of gezond verstand? Dat weten we niet. Misschien hebben verschillenden zich afgevraagd wat de reactie op zo'n hartekreet zou moeten zijn en hebben zij geen antwoord kunnen vinden. Mogelijk zijn velen daarom overgegaan tot de orde van de dag, omdat ook Thoenes zelf in algemeenheid is blijven steken. Dat zou dan een teken zijn van gezond verstand. Maar ook dat gezonde verstand ligt niet zo ver af van gezapigheid. Niet voor niets is er in het Verbond bij herhaling uitleg gegeven aan verontrusting. Niet alleen verontrusting over discriminatie, onwaardige bestrijding en onrust-

(zie verder pag. 3)

**Uitgave van het Humanistisch Verbond - Verschijnt om de veertien dagen
20e jaargang no 6 - 20 maart 1965**

Kritisch allerlei

door R. de la Rie

Nee, niet over de kabinetscrisis. Want al verloopt de oplossing daarvan nu niet direct in een adembenemend tempo, het gaat toch nog net iets harder dan een veertiendaags blad zou kunnen bijhouden. Twee opmerkingen slechts, die anders waarschijnlijk niemand naar voren brengt en die toch allebei het departement van onderwijs, kunsten en wetenschappen raken, dat dezer dagen zo druk in discussie is. Als wij het over radio en televisie hebben de vraag: wanneer komen de humanisten eindelijk eens aan hun trekken? Wanneer komt er een einde aan de discriminatie die godsdienstige uitzendingen tot vervelens toe mogelijk maakt, maar humanistische alleen bij de gratie van VARA en AVRO? En ten tweede: wanneer komt er eens iemand aan o., k. en w., die het openbaar onderwijs goed gezind is? Al was het maar een staatssecretaris, want zelfs dat kon er bij de vorige formatie niet af. Het verband met de achteruitgang van het openbaar onderwijs lijkt na zoveel jaar beheer uitsluitend door voor het bijzonder onderwijs geporteerde bewindslieden toch weinig denkbeeldig. Zouden V.V.D. of P.v.d.A. daar nu niet eens een halszaak van kunnen maken, een conditio sine qua non voor hun deelneming aan de regering?

Rajakowitsj heeft tweeëneenhalf jaar gekregen en nu kan ik mij toch wel iets voorstellen van de redenering van bij voorbeeld de heer Leon W. Wells, een Poolse jood en oud-concentratiekampbewoner, die vorige maand de processen tegen nazi-misdadigers in West-Duitsland (en hij had Oostenrijk er gerust bij kunnen noemen) zo'n aanfluiting noemde, dat verlenging van de verjaringstermijn geen zin heeft. De processen geven de Duitsers en Oostenrijkers de illusie, dat zij zich van het verleden ontdoen in plaats van dat zij bijdragen tot een bevrediging van ons rechtsgevoel. Niettemin zouden wij ook niet graag allerlei misdadigers straks zien opduiken met de zekerheid dat niemand hen meer iets maken kan. Het is misschien meer een kwestie van mentaliteit dan van recht in de landen van waaruit het gif zich over de wereld heeft verspreid. In dat verband zijn twee publikaties in Het Parool nogal onthullend:

'Volgens een nationale opiniepeiling in West-Duitsland waren 63

procent van de mannen en 76 procent van de vrouwen gekant tegen voortzetting van de gerechtelijke acties tegen oorlogsmisdadigers.'

En over Oostenrijk een actie van een Weens journalist naar aanleiding van het proces tegen Novak, die voor zijn gruwelijkheden een paar jaar gevangenisstraf kreeg:

'Een jonge Weense verslaggever, die eens wilde zien hoe het publiek tegenover dit milde vonnis stond, begon een openbare collecte voor Novak te houden. Hij kwam tot de conclusie, dat 45 procent van de voorbijgangers eigenlijk helemaal niet wist voor wat voor soort man de collecte was; een even groot percentage wist wel wie Novak was en offerde juist daarom en slechts tien procent protesteerde tegen de collecte voor een oorlogsmisdadiger.'

De oorlog roept ook in ons land nog steeds reacties op, verheugende en trieste. Verheugend vond ik bij voorbeeld de houding van mr. H. J. Reinink, directeur-generaal voor de kunsten en de internationale culturele betrekkingen bij het ministerie van o., k. en w., die geweigerd heeft de erpenning te aanvaarden, hem aangeboden door de stichting Kunsten- en letterenverzet 1942/'45. Hij zou die onderscheiding in ontvangst moeten nemen samen met prof. Cleveringa, die terecht het symbool is geworden van het verzet van de Leidse universiteit, omdat hij op 25 november 1940 in het openbaar heeft geprotesteerd tegen het ontslag van joodse collega's. Op het moment waarop prof. Cleveringa in hechtenis werd genomen, werkte mr. Reinink nog als waarnemend secretaris-generaal op het ministerie van o., k. en w., en hoewel op zijn houding tijdens de bezetting als geheel niets is aan te merken, acht hij zichzelf duidelijk minder flink dan prof. Cleveringa. Ik heb respect voor een man die dat 25 jaar na dato durft vaststellen en om die reden een onderscheiding weigert, die alleen voor de allerbesten behoort te zijn weggelegd.

Vervelender en zelfs nogal pijnlijk was de reactie van kolonel J. J. F. Borghouts, zelf overigens een voortreffelijk verzetsman, op het feit dat blijkbaar nogal wat openbare scholen in het zuiden verstek hebben laten gaan bij schoolvoorstellingen van de film De Overval. 'Kijk', zei de kolo-

nel, volgens een verslag in Vrij Nederland, 'u moet bedenken dat onze actie voor grotere geestelijke weerbaarheid vanzelfsprekend vooral aanslaat bij de mensen die een positieve levenshouding hebben. De kinderen op de bijzondere scholen hebben deze positieve instelling reeds meegekregen, net zoals de eerste echte goede verzetsdaden van een positieve christelijke bron zijn gekomen.'

Afgezien van de gebruikelijke ho-vaardij, die ervan uitgaat, dat alleen de christelijke overtuiging een 'positieve levenshouding' is (iets waarover we maar het beste de schouders kunnen ophalen), werpt die bewering een smet op al die verzetslieden die hun leven in de waagschaal stelden, uitgaande van een niet-christelijke overtuiging. De april-mei-staking, de oprichting van Het Parool, Vrij Nederland en De Waarheid, de februari-staking enz. zijn beslist niet door het christendom geïnspireerd. Niet dat de oprichters van Trouw of Christoffor minder dapper waren, maar kolonel Borghout's opvatting dat het tegenovergestelde het geval was, vormt een pijnlijke dissonant.

In De Standaard vond ik een paar maanden geleden een scherpe analyse van onze jeugdbewegingsidealen; in het bijzonder van die der padvinderij:

'De Nederlandse jeugdbeweging is op een dood spoor, signaleerde de jonge katholieke socioloog drs. Ferd. Rondagh in een scherpzinnig kranteartikel, waarin hij twee stromingen onderkende: één die kost wat kost wil redden wat er te redden valt van het woudlopers-

ideaal en één die het bos uit wil om te zoeken naar een nieuwe zingeving. We zijn thans in een situatie aangeland, waarin jeugdigen én volwassenen zich bevinden in een gelijke wereld, waarin zij beiden hun weg moeten zien te vinden. In deze nieuwe wereld is voor de klassieke jeugdbeweging geen plaats meer. Zij bevat teveel elementen die voortgesproten zijn uit een verouderd tijdsbeeld, en zelfs uitgesproken in tegenspraak staan met wat de jeugd van nu bezielt. Ze vertoont kenmerken die geen aantrekkingskracht meer bezitten (...): 'De klassieke jeugdbeweging stelde zich tegenover de volwassenen, zij had - zeker in Nederland - een militaristische inslag die van de top af naar beneden kwam, zij was gebonden aan de middenstand, zij keerde zich door benadrukking van de natuur af van het stadsleven, zij was seksueel door de vrouw in de toekomst te projekerteren, zij kende een sterk leidersprincipe en een strakke binding aan wetten. Al deze uitgangspunten gelden stellig niet meer voor de jeugdbeweging van vandaag, maar de pijn zeurt hier en daar na.'

Wat valt eraan te doen, móet er wel iets aan worden gedaan? Niets minder dan het wetenschappelijk instituut voor psychische hygiëne van dr. C. Trimbois is zich aan het beraden op de toekomst van de jeugdbeweging, en dat op verzoek van die organisaties zelf, schrijft De Standaard. De uitkomsten lijken mij ook voor ons interessant, want in en om het Humanistisch Verbond wemelt het nu ook niet direct van de jongeren; hoe komt dat?

De nimf

*Was zij niet zojuist uit zee verzezen?
Heur haar, heur lippen
Geurden tot de morgen naar de zee,
En als de zee was de borst, die daalde en steeg.
Ik weet wel, zij was arm
Maar bij haar lichaam kon men van armoe nauwlijks spreken.
Diep in mijn oor, heel zacht
Zong zij mij liefdesliederen.
Wat had zij niet gezien en ervaren
In haar leven, omgolfd door de zee:
Netten boeten, netten werpen, netten inhalen,
Vishaken maken, voer halen, boten reinigen...
Om mij aan stekelvissen te herinneren,
Boorde zij haar handen in de mijne,
Ik zag deze nacht, ik zag het in haar ogen,
Hoe schoon de dag op de open zee ontwaakt!
En haar haren leerden mij de golven kennen;
Waar in ik in dromen wiegde vele uren.*

Orban Veli (1914-1950)

Deze moderne Turkse dichter, zoon van een musicus, is helaas op nog jonge leeftijd in 1950 overleden. Zijn verzamelde gedichten verschenen posthuum in 1951 en beleefden in 1959 hun achtste druk, hetgeen wel zijn grote populariteit in Turkije bewijst! P. Krug

Praktisch Humanisme - Amersfoort - Giro 6168 Praktisch Humanisme - Amersfoort - Giro 6168 Praktisch Humanism

Over de gezapigheid van het vaderlandse humanisme

(vervolg van pag. 1)

barende toestanden maar ook over het leven binnen het Verbond, over gebrek aan bezieling, tekort aan zelfbewustzijn, teveel aan theoretiseren. Maar dat zou er juist op wijzen dat 'het humanisme minder gezapig is dan vele 'humanisten'.

En er rijzen nog wel een paar vragen. Is het eigenlijk wel voor de hand liggend om te verwachten dat 14.000 leden van het H.V. alleen door hun lidmaatschap verontruste, creatieve zielen zouden worden? Zou men al niet iets bereikt hebben, als 'het' humanisme (door middel van zijn stuwende figuren) aanhangers en buitenstaanders middelen verschaft tot het wakker schudden van de mensen, tot het aan de orde stellen van de kwesties waarom het gaat, tot het uitstippelen van richtlijnen voor scheppend, menselijk samenleven.

Kreet of taak?

Het is niet voldoende in het vaderlandse humanisme gezapigheid te constateren, het is ook nodig wegen aan te wijzen die kunnen leiden naar een levender cultuur. Veel gezapigheid – en ook onverschilligheid – is een gevolg van moedeloosheid. De strijd tegen de moedeloosheid is dan ook één van de voornaamste taken van het humanisme, een taak waarmee het Verbond onophoudelijk bezig is. In de brochure *De dag ligt nog voor ons*, schets van een humanistisch wereldbeeld door de voorzitter geschreven, zou Thoenes misschien iets kunnen vinden van wat hij zoekt. En wat denkt hij van een aantal artikelen in *Rede en Religie in het moderne humanisme*? Zo kan men heel wat meer publikaties noemen, (ook in *Rekenschap*) die allerm minst een geest van gezapigheid ademen, en tegelijk uitzichten openen naar nieuwe mogelijkheden. Men denke bijvoorbeeld maar aan een aantal bijdragen van zo uiteenlopende figuren als Kwee en Van Praag.

Maar in de strijd tegen gezapigheid en moedeloosheid spelen ook andere dingen dan publikaties een rol: toespraken, activiteiten van allerlei aard, discussies en gespreksgroepen en vooral praktische arbeid. Het is hier wel de plaats om een opmerking te maken over één kant van het moderne humanisme waarover Thoenes het niet heeft, maar die juist in dit verband niet uit het oog verloren mag worden: het praktische humanisme. De enkele beroepskrachten en de honderden vrijwilligers, die avond aan avond op stap zijn om mensen in nood bij te staan in arbeidskampen, ziekenhuizen, gevangenissen, in de bureaus voor levens- en gezinsmoeilijkheden en op zoveel andere plaatsen praten dan wel niet zo intens over een humanistische cultuur, maar van gezapigheid is daarbij geen sprake. Het gaat voor hen en hun cliënten niet om grootse toekomstconcepties maar om geestelijke weerbaarheid en menselijke zelfbestemming. En dat ligt er niet zo heel ver vandaan. Ik weet niet of Thoenes' kijk op het humanisme deze stroming in ons land wel recht doet, noch in het heden, noch in het verleden. Zelf noemt hij Coornhert. Waarom niet Spinoza? Was hij gezapig? Waarom niet Kinker? Waarom niet Van Vloten? Waarom niet De Licht? Waren dat allemaal vertegenwoordigers van het gezapige, vaderlandse humanisme? Het is een

rhetorische vraag: de vraag stellen betekent haar beantwoorden en het antwoord is neen. Gezapigheid moet niet verward worden met jazeren tegen de menselijkheid. Dan zou het humanisme per definitie gezapig zijn. En het huidige humanisme ontleent zijn betekenis zelfs aan zijn oppositie tegen het neen-zeggen, dat bij uitstek het conformisme, het massaverschijnsel van deze tijd is. Maar dat betekent nog niet dat het humanisme gezapig is.

In 1946 begon in ons land de poging om het humanisme een gezicht in handen te geven. Het trad uit de ivoren toren naar de samenleving. Het richtte zich in de eerste plaats tot de buitenkerkelijken en trachtte voor hen een geestelijk tehuis te bouwen. Allerm minst gezapig maar hardnekkig heeft het H.V. voortdurend strijd moeten leveren. Zijn successen zijn niet gering geweest, door de kwaliteit van zijn argumenten en de strijdbaarheid van zijn woordvoerders. Deze strijd is in beginsel beslecht, al zullen er nog vele en harde achterhoedegevechten komen. Dit was de *kleine* strijd.

Maar de *grote* strijd ligt nog voor ons. Dat is de strijd om de buitenkerkelijken. Die strijd is pas begonnen. Daarbij zal het er om gaan deze buitenkerkelijken wakker te schudden en hen te doen beseffen, dat zij zelf de taak hebben om hun leven en onze samenleving de moeite waard te maken. De grote strijd van nu is de strijd om aan het humanisme de mensen en middelen te verschaffen die het nodig heeft om af te rekenen met kleurloosheid en gezapigheid van de anderen, die zich met velerlei voorwendsels afzijdig weten te houden. Daarvoor offeren tallozen meer vrije tijd, rust en geld dan de 'gezapige vaderlandse traditie' zou doen veronder-

stellen. En in deze fase verwijt Thoenes het humanisme gezapigheid. Kan men een kind in de box verwijten dat het niet meeloopt in de marathon?

Verontrusting en vindingrijkheid

Verontrusting wekt het H.V. in eigen rijen en daarbuiten. Maar ook verontrusting is alleen maar vruchtbaar als ze gekoppeld is aan vindingrijkheid, aan scheppend vermogen. Die scheppende krachten moeten gewekt worden. Daar ligt onze eerste taak en het is die taak waaraan we al onze kracht wijden, meer dan aan het ontwerpen van een toekomstvisie, ook al laten we ons daarbij niet onbetuigd. We denken en werken aan de problemen van wereldpolitiek en oorlogsdreiging, aan de noden van onderontwikkelde gebieden en sociale gerechtigheid, aan opvoeding en seksuele moraal. Maar het ontwerpen van een toekomstvisie, een humanistisch cultuuri-deaal, bergt het gevaar in zich van de vlucht in een heilsdroom zonder God, die afleidt van onze verantwoordelijkheid hier en nu. Daarom sprak ik in mijn recensie van 'strovuur'.

De primaire taak van het humanisme en van het H.V. in ons land is, om ondanks het menselijk tekort en in een absurde wereld, zonder illusies een zin te verlenen aan het bestaan, in een poging tot zelfverwerkelijking met medemens. Wellicht bedoelt Thoenes niet anders. Ook ik zou wel meer – creatief – leven in de brouwerij van het vaderlandse humanisme wensen. Maar ik weet niet of Thoenes en ik helemaal hetzelfde bedoelen. Of we wel dezelfde taken zien en of we wel dezelfde middelen voor ogen hebben. Ook is zijn boutade, behalve eenzijdig – dat hoort er bij – wel heel algemeen. Het is niet duidelijk tegen wie en wat hij zich richt. Naar mijn mening ten onrechte tegen 'het' vaderlandse humanisme in het algemeen. Het is juist nu een hardnekkige poging om los te komen uit de gezapigheid, de kleurloosheid en het negativisme. Dat daarbij alle creatieve krachten nodig zijn wil ik Thoenes graag toegeven. Laten we hopen dat zijn kreet in dit opzicht effectief zal zijn.

H. Bongers

Mens en muziek

'Hier is de partiturenboer, zijn er nog composities nodig?', zo moesten vroeger begaafde Nederlandse componisten met hun composities de dirigenten aflopen. Totdat het Duitse bombardement van Rotterdam, waarbij handschriften van Willem Pijper verloren gingen, de geesten wakker schudde... 't Was toch wel jammer van die belangrijke hoewel onuitgegeven moderne muziek. De stichting Muziekbelangen ging toen dergelijke composities microfilmen en schiep zo een grote collectie fotografisch tegen oorlogsgeweld geconserveerde partituren. Die verzameling betekende in '47 het aanvangs-'notenkapi-taal' van Documentatie in Nederland voor Muziek, oftewel de stichting Donemus, nu tot in de puntjes verzorgd onderdak in het hoofdstedelijke Muziekcentrum, Jacob Obrechtstraat 51. Donemus voert vooral in Nederland, maar tevens over de hele wereld krachtige pleidooien voor klinkende publiciteit ten behoeve van ruim honderd begaafde componerende landgenoten. Deze betalen aan Donemus niets, maar ontvangen wel de baten: 15 pct. van hun kamermuziek-verkoop en twee-derde van hun orkestmuziek-verhuur.

Iedere Nederlander kan composities bij Donemus insturen; van componisten boven de 35 worden bij voorkeur complete oeuvres ter beoordeling verlangd, jongeren met (dus) minder ervaring kunnen met enkele werken volstaan.

Vrij van ballottage zijn b.v. bekroonde of in belangrijke opdracht ontstane werken. Als een commerciële uitgever winst ziet in een Donemus-uitgave, trekt Donemus zich terug: slechts het belang van de componist prevaleert bij haar! Via een complete lichtdrukapparatuur worden van de microfilms weer partituren op gebruikelijke grootte gemaakt, in elk gewenst aantal. Donemus-directeur André Jurras en diens secretaris mr. E. Brautigam zijn vaak over de grens voor Donemus actief. Door hun toedoen wordt Donemus o.a. in de V.S., Engeland, Frankrijk en Duitsland vertegenwoordigd door beroemde uitgeverijen als Edition Peters. Zij richtten ook het Donemus-tijdschrift Sonorum Speculum (Duits- en Engels-talig, met 13.000 exemplaren uitkomend) op; hierdoor wordt elke drie maanden van het recente Nederlandse muziekleven internationaal een overzicht verspreid. Sinds '62 geeft Donemus jaarlijks vier 25 cm grammofoonplaten (voorzien van partituren) van Nederlandse composities uit – de zg. Audio Visuele Series; een grootscheepse propaganda. De overheid, aanvankelijk zuinig subsidiërend (f 55.000 in het oprichtingsjaar), is gaan inzien dat Donemus van onmisbaar belang is geworden voor de hedendaagse Nederlandse muziek – wat wel blijkt uit haar laatste financiële schouderklop: rond drie ton in '64).

Leo Hoost

Praktisch Humanisme - Amersfoort - Giro 6168 Praktisch Humanisme - Amersfoort - Giro 6168 Praktisch Humanism

Onze manier van leven maakt ons ongelukkig

door
Erich Fromm

De meeste Amerikanen geloven dat onze maatschappij met zijn consumptieblijve pretminnende en per straalvliegtuig reizende mensen het grootste geluk voor het grootste aantal schept. In tegenstelling met dit gezichtspunt geloof ik dat onze tegenwoordige levenswijze leidt tot een vermeerdering van angst, hulpeloosheid en uiteindelijk tot het uiteenvallen van onze cultuur. Ik weiger om pret met plezier, opwinding met vreugde, bedrijvigheid met geluk, of de onpersoonlijke, verantwoordelijkheid afschuivende 'organisatie mens' met een onafhankelijke persoonlijkheid te identificeren. Van uit dit kritische gezichtspunt zijn onze cijfers over alcoholisme, zelfmoord, echtscheiding, jeugdmisdadigheid, bendevoering, gewelddadigheden en onverschilligheid ten opzichte van het leven karakteristieke symptomen van onze 'pathologie van het normale'. Men kan aanvoeren dat al deze pathologische verschijnselen bestaan omdat wij nog niet ons doel van de welvaartstaat bereikt hebben.

Het is waar, wij zijn nog ver verwijderd van de welvaartstaat. In 1962 verdiende één derde van de Amerikaanse bevolking minder dan \$ 4000 per gezin. Maar de materiële vooruitgang in de laatste tijd veroorlooft ons te hopen dat ons systeem uiteindelijk een materiële welvaartstaat zal voortbrengen.

Doch zullen wij dan gelukkiger zijn? Het voorbeeld van Zweden, een van de meest welvarende democratische en vredige der Europese landen, is niet erg bemoedigend. Zweden, zoals al vaak naar voren is gebracht, heeft ondanks zijn materiële zekerheid ongeveer het hoogste alcoholisme- en zelfmoordpercentage van Europa, terwijl een aanzienlijk armer land als Ierland wat dit betreft veel lager genoteerd staat.

Is het mogelijk dat onze droom dat de materiële welvaart *per se* naar geluk voert een waardenbeeld is?

De humanistische denkers van de achttiende en negentiende eeuw, die onze ideologische voorouders zijn, meenden dat het doel van het leven de volle ontplooiing van iemands mogelijkheden was; voor hen was van belang het individu dat veel *is*, niet iemand die veel *heeft* of veel *gebruikt*. Voor hen was economische productie een middel voor de ontplooiing van de mens, niet een einddoel.

Het schijnt dat tegenwoordig het middel doel is geworden, dat niet alleen 'God dood is' zoals Nietzsche in de negentiende eeuw zei, maar dat ook de mens dood is; dat wat nog leeft de organisaties en de machines zijn; en dat de mens hun slaaf is geworden in plaats van hun meester.

Iedere maatschappij schept haar eigen type persoonlijkheid door middel van het grootbrengen van kinderen in het gezin, van haar opvoedingssysteem, door haar effectieve waarden (dit zijn waarden die worden verwerkelijk in plaats van gepreikt). Iedere maatschappij schept het type sociale figuur die nodig is voor haar goede functionering. Zij vormt mensen die *willen* doen wat zij *moeten* doen.

Welk type mens heeft onze enorm gebureaucratiseerd industrialisme nodig? Mensen die gemakkelijk in grote groepen kunnen samen werken, die steeds meer willen consumeren en wier smaak is gestandaardiseerd, gemakkelijk te beïnvloeden en voorspeld kan worden. Het heeft mensen nodig die zich vrij en onafhankelijk voelen en toch willen worden gecommandeerd, die doen wat van hen verwacht wordt en zonder wrijving in de maatschappelijke machine passen. Mensen die zonder dwang geleid kunnen worden, geleid zonder leiders, zonder een doel uitgezonderd dat ene: in beweging te zijn, te functioneren, verder te gaan.

Het moderne industrialisme is er in geslaagd dit type mens voort te brengen. Hij is de 'vervreemde' mens, in dit opzicht, dat zijn acties en eigen krachten van hem vervreemd zijn. Zij staan boven en tegenover hem en regeren hem inplaats van door hem geregeerd te worden. Zijn levenskrachten zijn getransformeerd in dingen en instellingen, en deze dingen en instellingen zijn afgoden geworden. Zij zijn iets afzonderlijks naast hem, dat hij vereert en waaraan hij zich onderwerpt.

De vervreemde mens buigt diep voor het werk van zijn eigen handen. Hij ervaart zichzelf niet als de actieve drager van zijn eigen krachten en rijkdommen maar als een verarmd 'ding', afhankelijk van andere dingen buiten hem zelf. Hij is de gevangene van de economische en politieke omstandigheden die hij zelf heeft geschapen.

Omdat onze economische organisatie gebaseerd is op een niet aflatende en steeds toenemende consumptie (denk aan de slag aan onze economie toegebracht indien de mensen geen nieuwe auto zouden kopen voordat hun oude volledig versleten was), wordt de industriële mens aangemoedigd om te consumeren. Zonder enige werkelijke vreugde verbruikt hij drank, voedsel, sigaretten, bezienwaardigheden, lezingen, boeken, films, televisie en iedere nieuwe uitvinding. De wereld is één grote moederborst geworden en de mens de eeuwige zuigeling, altijd verwachtend, altijd teleurgesteld. Sex is in feite een van de belangrijkste consumptie-objecten geworden. Onze krantenkiosken zijn overladen met sex-tijdschriften, het percentage meisjes met seksuele relaties vóór het huwelijk en dat van ongetrouwde moeders neemt steeds toe. Er kan aangevoerd worden dat deze feiten een welkome overwinning op de victoriaanse moraal zijn, dat zij een gezonde bevestiging vormen van de onafhankelijkheid. Dat zij het Freudiaanse principe weerspiegelen, dat verdringing een neurose kan doen ontstaan. Maar hoewel deze argumenten tot op zekere hoogte waar zijn negeren zij één belangrijk punt. Onafhan-

kelijkheid noch Freudiaans principe is de hoofdoorzaak van onze hedendaagse seksuele vrijheid. Onze seksuele mores zijn een deel van onze *consumptie-cultus*, waarvan het hoofdprincipe door Aldous Huxley in 'Brave New World' zo bondig werd uitgedrukt: 'Stel niet uit tot morgen de pret die je vandaag kan hebben.' De natuur heeft man en vrouw voorzien van een ontvankelijkheid voor seksuele vreugde; maar de vreugde van consumptie – of het nu sex of een andere zaak is – is niet de zelfde als levendigheid en rijkdom aan ervaring.

In het algemeen is onze maatschappij bezig een van die enorme ondernemingen te worden, welke geleid worden door een bureaucratie waarin de mens een klein goedgesmeerd radertje in de machine is. Het smeren gebeurt met hogere lonen, extra uitkeringen, goed geventileerde fabrieken, muziek, door psychologen en 'human relations'-deskundigen. Toch doet dit smeren niets af aan het feit dat de mens machteloos wordt, dat hij niet van harte deelneemt aan het werk en dat het hem verveelt. In feite zijn de blauwe- en witteboord-werkers economische marionetten geworden die dansen op de tonen van de automatische machines en de bureaucratische leiding.

De arbeider en de kantoorbediende zijn angstig, niet alleen omdat zij zonder werk zouden kunnen komen (met de nog verschuldigde afbetalingstermijnen op de achtergrond!), zij zijn ook bevreesd omdat zij niet in staat zijn enige werkelijke bevrediging of belangstelling in het leven te verkrijgen. Zij leven en sterven zonder ooit geconfronteerd te zijn met de fundamentele werkelijkheid van het menselijk bestaan als emotionele en intellectueel productieve, authentieke en onafhankelijke mensen.

Zij die hoger op de sociale ladder staan zijn niet minder angstig. Hun levens zijn niet minder leeg dan die van hun ondergeschikten. Zij zijn zelfs onzekerder in bepaalde opzichten. Zij doen mee aan een grote concurrentiestrijd. Promotie of achterblijven zijn niet alleen factoren voor het salaris maar ook voor het zelfrespect. Wanneer zij solliciteren naar hun eerste baan worden zij getest op hun intelligentie, en op de goede verhouding tussen onderdanigheid en onafhankelijkheid. Van af dat moment worden zij steeds weer opnieuw getest door psychologen, voor wie het testen 'big business' is, en door hun meerderen die hun gedrag, maatschappelijkheid en vorderingen van henzelf en hun vrouwen beoordelen. Deze nietaflatende noodzakelijkheid om te bewijzen dat men net zo goed of beter is dan zijn medestander schept constant angst en spanning, de enige oorzaak van onvrede en psychosomatische ziekten.

De 'organisatiemens' mag dan goed gevoed, aangenaam bezig gehouden en goed 'gesmeerd' zijn, toch mist hij het gevoel van identiteit omdat geen enkele van zijn gevoelens of gedachten zijn oorsprong vindt in hemzelf. Geen enkele is authentiek. Hij heeft geen overtuiging, noch in de politiek, noch in de religie, filosofie of liefde. Hij wordt aangetrokken door het nieuwste model in denkwijze, kunst en stijl. Hij leeft met de illusie dat de gedachten en

Lezingen voor de radio

Zondag 21 maart VARA 9.45 uur: P. M. Kruyswijk 'De laatste eer'.

Zondag 28 maart VARA 9.45 uur: H. Bongers 'Geef de middelen'.

Zondag 4 april VARA 9.45 uur: G. Stuiveling 'Uit humanistisch oogpunt'.

Praktisch Humanisme - Amersfoort - Giro 6168 Praktisch Humanisme - Amersfoort - Giro 6168 Praktisch Humanism

gevoelens die hij heeft verkregen door te kijken en te luisteren naar de massa-communicatie-media, van hem zelf zijn. Hij heeft heimwee naar een leven van individualisme, initiatief en rechtvaardigheid, een verlangen dat hij bevredigt door naar Westernfilms te kijken.

Maar de waarden zijn verdwenen uit het werkelijke leven, in de wereld van de enorme ondernemingen, de grote staat, militaire bureaucratieën en grote vakcentrales. Hij, de individualist, voelt zich zo klein bij deze reuzen dat hij maar één weg ziet om te ontsnappen aan de uiterlijke onbelangrijkheid; hij identificeert zich er mee, en verheft hen tot de ware vertegenwoordigers van zijn eigen menselijke vermogens waarvan hij zichzelf heeft ontdaan.

Zijn poging om aan zijn angst te ontsnappen neemt ook wel andere vormen aan. Zijn plezier in een goede koelkast kan een onbewuste poging zijn om z'n eigenwaarde te bevestigen. Zijn passie om te consumeren – van televisie tot sex – is een symptoom dat psychiaters dikwijls aantreffen bij angstige patiënten die een rage voor eten en kopen ontwikkelen om hun problemen te ontwijken. De mens wiens leven zich afspeelt temidden van produktie-, verkoop- en consumptieartikelen, transformeert zichzelf in een artikel. Hij wordt hoe langer hoe meer aangetrokken door dat gene wat synthetisch en mechanisch is, inplaats van door wat natuurlijk en organisch is.

Vele mannen zijn nu meer geïnteresseerd in sportwagens dan in vrouwen, of zij ervaren vrouwen als een auto waarmee geraced kan worden indien men maar de juiste knop indrukt. In alle opzichten verwachten zij geluk bij het vinden van de juiste knop en niet door het resultaat van een produktief, rijk leven, dat een krachtsinspanning en het nemen van risico's vereist. Bij hun zoeken naar de juiste knop gaan sommigen naar de psychiater, anderen naar de

kerk en weer anderen lezen 'help u zelf' boeken.

Maar omdat het onmogelijk is de knop van het geluk te vinden zijn de meesten al bevredigd met het bedienen van de knoppen van camera's, radio's, televisie-toestellen, en het wachten of science-fiction misschien werkelijkheid wordt. Een van de vreemdste aspecten van deze mechanische manier van leven is het wijdverspreide gebrek aan verontrusting over het gevaar van een totale vernietiging met nucleaire wapens, een mogelijkheid waarvan de mensen zich bewust zijn. De verklaring is geloof ik, dat zij eerder trots zijn op dan bang voor de instrumenten van massavernietiging. Ook zijn zij bevreesd voor de mogelijkheid van persoonlijke mislukking en achteruitgang, zodat hun angst voor persoonlijke zaken hen verhindert bezorgd te zijn over de mogelijkheid dat alles en iedereen vernietigd kan worden. Misschien is totale destructie nog verkieslijker dan totale onzekerheid, en voortdurende vrees.

Ben ik bezig het zo voor te stellen alsof de moderne mens ten dode opgeschreven is en dat wij moeten terugkeren naar de pre-industriële wijze van produceren of naar het vrije marktkapitalisme van de negentiende eeuw? Zeker niet! Problemen worden nooit opgelost door terug te keren naar een periode waar aan men ontgroeid is. Ik stel voor om ons sociale systeem van een bureaucratisch geleide industrie waar maximale produktie en consumptie doeleinden op zichzelf zijn (zowel in de Sowjet-unie als in de kapitalistische landen), te transformeren in een humanistisch industrialisme waarin de mens en de volledige ontwikkeling van zijn mogelijkheden – die van liefde en rede – de doeleinden van alle sociale opbouw zijn. Produktie en consumptie moeten dienen als middel tot dit doel en wij moeten voorkomen dat zij de mens regeren.

Om dit doel te bereiken is het nodig een renaissance van verlichting en humanisme te scheppen. Het moet echter een 'verlichting' zijn die radicaler, realistischer en kritischer is dan die van de zeventiende en achttiende eeuw.

Het moet een humanisme zijn dat beantwoordt aan de volledige ontwikkeling van de totale mens, niet de machinemens, de consument of de organisatiemens. Het doel van een humanistische gemeenschap is de mens die het leven liefheeft, die vertrouwen in het leven heeft, die produktief en onafhankelijk is. Zulk een verandering is mogelijk indien we erkennen dat onze tegenwoordige levenswijze ons steriel maakt en uiteindelijk de vitaliteit vernietigt die noodzakelijk is om voort te bestaan.

Of zo'n verandering waarschijnlijk is, is een andere zaak. Maar wij zullen niet in staat zijn te slagen indien wij niet de alternatieven helder zien en ons realiseren dat de keus nog aan ons is. Ontevredenheid met onze levenswijze is de eerste stap naar de verandering ervan. Al deze veranderingen moeten op alle gebieden – het economische, het sociale, het politieke en geestelijke – gelijktijdig plaatsvinden. Ver-

andering op één gebied zal naar een doodlopende weg leiden, zoals bij de louter politieke Franse revolutie en de alleen economische Russische revolutie.

De mens is een produkt van de omstandigheden, maar de omstandigheden zijn ook een produkt van hem zelf. Hij heeft een unieke mogelijkheid die hem van alle andere levende wezens doet verschillen: de mogelijkheid om van zichzelf en zijn omstandigheden bewust te zijn en overeenkomstig zijn bewustzijn te handelen.

Overgenomen uit de 'Saturday Evening Post' van 25 juli 1964.

Dr. W. van Dooren

Op vrijdag 12 maart promoveerde aan de rijksuniversiteit te Utrecht W. van Dooren, lid van het dagelijks bestuur van het Humanistisch Verbond op een dissertatie, getiteld 'Het totaliteitsbegrip bij Hegel en zijn voorganger'. De redactie van M. en W. biedt de jonge doctor zijn gelukwensen aan bij het verkrijgen van de graad en uit zijn bewondering over het feit, dat iemand, die naast zijn gewone taak zoveel werk verzet voor het H.V. nog tijd heeft kunnen vinden voor een dergelijke omvangrijke en zware studie in de wijsbegeerte.

Een van dr. Van Doorens stellingen luidt: 'Humanistische geestelijke verzorging moet zo spoedig mogelijk in de praktijk gelijkgesteld worden met godsdienstige geestelijke verzorging, maar moet er desondanks principieel van onderscheiden blijven.' Deze stelling behoeft in het H.V. geen verdediging; wij sluiten ons daar gaarne bij aan.

Red.

Mens en Wereld

verschijnt om de veertien dagen

Redactie: Mevr. I. M. A. Donker-Rutgers, dr. H. Bongers, prof. dr. J. C. Brandt Corstius, H. P. Danz, R. de la Rie, mr. dr. H. J. Roethof, P. W. van der Vliet.

Redactiesecretaris:
J. van Straten, Goethelaan 73, Utrecht.
Telefoon: 030 - 3 15 63.

Administratie, abonnementen en advertenties:
Oudegracht 152, Utrecht,
telefoon 1 01 63; postgiro 30 49 60 t.n.v.
Humanistisch Verbond, Utrecht

Advertentietarieven op aanvraag

Abonnementsprijs voor leden van humanistische organisaties f 6,50 per jaar, voor niet-leden f 8,50, buitenland f 10,—; losse nummers f 0,30.

Praktisch Humanisme - Amersfoort - Giro 6168 Praktisch Humanisme - Amersfoort - Giro 6168 Praktisch Humanism

IK denk er ZO over

Over dr. Van Royen 1

Naar aanleiding van het artikel van dr. H. Bonger in M. en W. van 20 febr. 1965 'Over de heer van Royen', moet mij het volgende van het hart. Dr. Bonger, wiens heldere en milde publikaties en radiotoespraken steeds mijn bewondering en instemming hebben gehad, is in zijn irritatie over bepaalde artikelen van dr. v. Royen m.i. te ver gegaan. Is het aanvaardbaar, dat eenmaal door de redactie opgenomen artikelen, later door dezelfde redactie, bij monde van een waarnemend hoofdredacteur, gedesavoueerd worden? Voor dr. v. R. lijkt mij deze gang van zaken onnodig grievend. Mij dunk, het is jammer, dat dr. B. als zijn eerste taak als hoofdredacteur heeft gezien *over* de heer v. R. te moeten schrijven in plaats van *aan* hem te schrijven of met hem te praten.

C. v. Hasselt-Cool

Over dr. Van Royen 2

Enige tijd geleden publiceerde ik in 'Mens en Wereld' een artikelje 'de humanisten, zijn ze humaan?' Ik beantwoordde deze vraag zeker niet bevestigend zonder meer. Ik ben dan ook dankbaar voor het artikel in M. en W. van 20-2-'65, van de heer Bonger, hetgeen m.i. een bevestiging is van de twijfel, die uit mijn vraag bleek, daar het naar inhoud, maar vooral naar vorm niet bepaald een humane geest ademt. Ik zou nog meer opmerkingen over dit artikel kunnen maken maar zal dit nalaten om niet zelf in de fout van de heer B. te vervallen. Alleen nog dit. Ik vind het merkwaardig dat hij het niet moeilijk vindt om iemands tweede gezicht te 'zoeken' (bedoeld is 'vinden'). In mijn onschuld dacht ik dat zulks nogal lastig was.

T. J. Eskes

Over dr. Van Royen 3

Het artikel over de heer P. D. van Royen in Mens en Wereld van 20 febr., van de tijdelijke hoofdredacteur, de heer H. Bonger, heeft mijn verbazing gewekt. Naar ik moet aannemen heeft de heer van Royen in woord en geschrift uiting gegeven aan een aantal opvattingen die de heer Bonger volmaakt onzinnig acht. Deze opvattingen zijn door de heer v. R. ook verkondigd in Mens en Wereld. Nu is het echter de bedoeling van de wnd. hoofdredacteur dat de heer v. R. dergelijke stukjes niet meer zal schrijven. En dit wordt, *zonder dat deze een dergelijk stuk ter opnemning inzendt en dus zonder nadere aanleiding*, de heer v. R. kenbaar gemaakt door publicatie van een voor alle lezers van Mens en Wereld bestemd artikel. Naar aanleiding van het bovenstaande zou ik het volgende willen opmerken:

1. De zinsnede in bedoelde brief dat de bijdragen van de heer v. R. 'hoe langer hoe meer compromitterend voor (...) het Hum. Verbond worden' vind ik van een zodanige aard dat het humanisme er bij zoek raakt.
2. Was het niet beter geweest met een dergelijk schrijven – en dan gematigder van toon – te wachten tot de heer v. R. een artikel ter plaatsing inzond?
3. Indien de wnd. hoofdredacteur deze mening deelt, wil hij dan misschien meedelen waarom men van bovenbedoeld standpunt (p. 2) is afgeweken?
4. Kan het artikel van de heer Bonger als maatstaf dienen voor de wijze waarop men in humanistische kring zijn conflicten oplost?
5. Samenvattend moet ik concluderen dat ik het *op deze wijze* in de openbaarheid brengen van bestaande tegenstellingen in geen enkel opzicht acceptabel acht en *volkomen in strijd* met de humanistische levensopvatting.

J. Nijenhuis

Over dr. Van Royen 4

De artikelen van dr. P. D. van Royen en de kritiek hierop van dr. H. Bonger in M. en W. hebben een aantal belangrijke vragen aan de orde gesteld. In M. en W. van 20 febr. heeft dr. Bonger gewezen op wat ik het utopisch humanisme van dr. van Royen zou willen noemen. De droom van het ongecompliceerde landelijke leven is er één van alle eeuwen en het zijn niet de slechtsten geweest, die hem hebben gedroomd. Om maar enkele willekeurige namen te noemen: Laotse, Vergilius, Rousseau, Tolstoj en Beethoven.

In zijn 'Over historische levensidealen' zegt Huizinga: 'Geen enkele verbeelding heeft zoo lang de menscheit met telkens weer frisschen glans bekoord als de illusie van de smachtende herdersfluit en verraste nimfen in ruischend lommer en murmelende beken'. Van de herdersfluit en het ruisende lommer naar het eenvoudige boerenleven (prachtig uitgebeeld op de schilderijen van Millet) il n'y a qu'un pas.

Nu moet toegegeven worden – en hierin val ik Bonger bij – dat de geschiedenis zich van deze dromen en idealen niet veel heeft aangetrokken. Een terug is er niet, ook hierin is Bonger een nuchter realist: het is een onomkeerbare evolutie. En de diligence is voorgoed opgeborgen in het rijtuigenmuseum (zelfs de postillon d'amour raakt geloof ik een beetje uit de tijd). Hoe het leven in de 'goede oude tijd' was heb ik nog eens gememoreerd in een bijdrage in M. en W. van 9 januari '65, waarin ik de economisch-historicus prof. J. H. van Stuyvenberg aan het woord liet. Het is één van de belangrijkste facetten van de historische studie, dat deze onze eigen tijd in het juiste perspectief leert zien. Hoe het vreedzame pastorale leven op het platteland kan zijn, valt o.m. te lezen in het Turkse gedicht in M. en W. van 19 dec. 1964, waarin (toeval of opzet?) ook het pleidooi van Hawton-van Royen voor het landelijke leven is te vinden. Het patriarchale conservatisme van dit leven vindt vanouds zijn kritiek in de uitdrukking 'stadslicht maakt vrij'.

In de visie van Van Royen is een vrees te ontdekken voor een ontwikkeling, die in de eerste plaats een *technische* ontwikkeling is (deze vrees wordt ook o.m. door de katholieke Romano Guardini uitgesproken). Hier moet tegenover worden gesteld, dat de techniek ons veel goeds heeft gebracht. Landen, die bewust niet aan de technische groei wilden deelhebben (zoals China en Turkije vóór 1914) vervielen in een koloniale of semi-koloniale status. De techniek heeft bijgedragen tot een oplossing van het sociale vraagstuk. De medische techniek kan veel leed helpen verlichten. Trouwens ook de humanist Hawton zegt: 'Wij moeten de kansen benutten, die de technologie biedt, teneinde de stofelijke levensvoorwaarden te verbeteren' (M. en W. 19 dec.).

Maar iedere ontwikkeling heeft twee zijden: een lichte en een donkere. En alle *voortgang* is nog geen *voortgang*. In zijn prachtige essay 'Gedachten over de voortgang' (opgenomen in 'Carillon der tijden') heeft Jan Romein erop gewezen, dat met de zegeningen van de beschaving de gevaren (zoals de atoombom) recht evenredig toenemen. De voortgang is een hachelijk avontuur. 'Steeds hachelijker, omdat tegenover iedere nieuwe mogelijkheid aan de positieve pool een averechtse mogelijkheid aan de negatieve ontstaat, zoals het dal dieper is, naarmate de berg hoger, waaraan het zijn ontstaan dankt, of zoals de schaduw onafscheidelijk is van het licht en de dood er ook slechts is omdat er leven is'. En Romein voegt er verderop aan toe: 'De gevaarlijkste illusie in deze is „realist” te zijn. Want realist zijn komt neer op de waan dat de werkelijkheid goed is, zoals zij is.'

Nu wil ik niet veronderstellen, dat *dit* realisme door Bonger wordt verdedigd. Maar ik miste in zijn betoog (dat uiteraard in de eerste plaats een polemiek met Van Royen was) een kritische stellingname tegenover bepaalde verontrustende verschijnselen

zoals deze: het toenemend aantal neurosen in de grote steden, de volgepropte wegen (te gering in aantal), de verkeersongevallen (door prof. Timbergen één van de ernstigste problemen van deze tijd genoemd), de water- en luchtvervuiling, die een bedreiging voor onze gezondheid, voor flora, fauna en landbouw vormen, het vraagstuk van het atoomafval, het bodembederf door een eenzijdig gebruik van kunstmest, de vernietiging van natuurschoon en recreatiegebieden door de industrie (ik denk bv. aan het prachtige duinlandschap en vogelreservaat De Beer dat voor Europoort moest wijken). Dan is er in allerlei landen de erosie tengevolge van het in cultuur brengen van woeste gronden en het vernietigen van bos. Nog niet zo lang geleden werden het Westland en Den Haag bedreigd door een giftige gaswolk die gelukkig naar zee afdreef.

Nu kan men allerlei kritiek en bezwaren van biologen, natuurbeschermers met een onverschillig gebaar terzijde schuiven (zoals B. en W. van Nederlands grootste steenwoestijn, Rotterdam, plachten te doen), maar een *oplossing* geven zij evenmin als de utopist Van Royen, wiens economisch programma overigens geen enkele toekomst heeft. De autoriteiten hebben inderdaad te zorgen, dat een stad een economische basis heeft. Maar een stad, een land moet ook *leefbaar* zijn. De oorzaak van veel problemen is zonder twijfel gelegen in de bevolkingsexplosie (die ook de oorzaak is van de honger in twee-derde van de wereld). Geboorteperking is onontkoombaar, ook in rooms-katholieke kring gaat men dit langzamerhand inzien, al zijn de conservatieve krachten daar nog zeer sterk.

Wat mijn visie op de moderne industriële arbeid betreft, hierover heb ik indertijd al het één en ander gezegd in mijn artikelenreeks 'De humanist in deze tijd' (april-juli 1954). Ook hier moeten vóór en nadelen worden afgewogen. Men kan, zoals Erasmus, realistisch zijn en tegelijkertijd de negatieve verschijnselen van zijn tijd kritisch onder de loupe nemen, ook al is een remedie vaak moeilijker dan een diagnose. Bovendien kunnen we iemands diagnose juist bevinden, maar zijn remedie verwerpen. Wij bewonderen Tolstoj ('Opstanding') en Dostojewsky ('Schuld en boete') maar waar zij ook praktisch willen gaan optreden en de maatschappij gaan cureren kunnen zij onze instemming niet meer krijgen, omdat zij alle realiteiten uit het oog verliezen. Wat onze tijd betreft, reden tot verontrusting is er m.i. zeker. *Het is ons aller taak ons land leefbaar te houden al is het ook zonder diligence.*

P. Krug

Antwoord van Bonger

AAN MEVR. VAN HASSELT-COOL

Inderdaad is er aan de gebeurtenissen om het artikel van de heer van Royen één kant, waarin de redactie – in dit geval ik als wnd. hoofdredacteur – een fout heeft gemaakt. Het bewuste artikel had geweigerd moeten worden, of, indien het wel opgenomen was, had het niet zo opvallend, met grote kop, geplaatst moeten worden. De oorzaak van een en ander is, dat ik het bewuste stuk niet voldoende zorgvuldig heb gelezen; dat het zo opvallend werd geplaatst vindt zijn oorzaak in het feit, dat door de ziekte van de heer v. d. Vliet teveel aan anderen moest worden overgelaten. Voor het eerste draag ik de volle verantwoording en de spijt voor deze omis-sie. Overigens was er nu de volle gelegenheid om tegen de heer van Royen te schrijven. Niet geïrriteerd, niet in een opwelling, niet uit behoefte om scherp te zijn maar weloverwogen, doordacht en overtuigd, dat deze denkbelden aan de kaak moesten worden gesteld.

De mildheid, die schrijfster noemt kan tot een ontoelaatbare halfzachtigheid verworden, waarbij niemand en niets gebaat is.

AAN DE HEER ESKES

Schrijver meent dat humanisten altijd en overal vriendelijk, zachtmoedig, vergoelijkend, begrijpend en verdoezelend moeten zijn en dat acht ik een misvatting, omdat kritische zin, scherpte van oordeel en toetsen de wereld behoedt voor de vriendelijkheid die de zuster is van de onoprechtheid.

(Zie verder pag. 7)

Praktisch Humanisme - Amersfoort - Giro 6168 Praktisch Humanisme - Amersfoort - Giro 6168 Praktisch Humanisme

Verjaring van oorlogsmisdrijven in de Bondsrepubliek

*'... auf dass für künftige Zeiten
eine unauslöschliche Warnung er-
gehe und kommende Geschlechter
sagen mögen: Wer tut, was jene
taten, soll vergehen!'*

*(Uit een boodschap van Sir Win-
ston Churchill, op 8 september
1942, aan het Duitse volk.)*

Het artikel 'Duitsland voor moeilijk besluit' (M. en W. van 20 febr. 1965) zou ik gaarne met enkele gegevens willen aanvullen. Volgens het Duitse Wetboek van Strafrecht van 1881 (een oud beestje, dat natuurlijk niet was ingesteld op massa-moorden begaan op bevel van Hitler) verjaart het recht tot strafvordering terzake moord in de loop van twintig jaren. De moorden begaan tussen 1 september 1939 en 31 december 1944 zouden dus reeds verjaard zijn. Er is echter in genoemd wetboek een bepaling, die inhoudt dat de verjaring niet loopt gedurende de tijd, waarin op grond van een wettelijk voorschrift een strafvervolgning niet kan worden ingesteld. De duitse rechter heeft in 1962 beslist dat met een wettelijk voorschrift gelijk moet worden gesteld de 'Führerwille'. Deze beslissing is duidelijk, want de wil van Hitler vormde een onoverkomelijk beletsel om een strafvervolgning tegen een oorlogsmisdadiger in te stellen. Aangezien op 8 mei 1945 het Derde Rijk en daarmee de wil van de tyran

aller tijden in het niet verdween, begint dus op deze datum de termijn van 20 jaar. De datum 8 mei 1965, thans dagelijks in de pers genoemd, vindt dus zijn verklaring in een uitspraak van een Duits gerecht.

Er wordt in Duitsland wel betoogd, dat de verjaringstermijn op een latere datum dan 8 mei 1945 dient aan te vangen. Er wordt terecht op gewezen, dat in de eerste jaren na de capitulatie in Duitsland zó'n chaos heerste, dat van een efficiënte strafvervolgning weinig sprake kon zijn. Verder wordt aangevoerd, dat de duitse rechter eerst op 30 mei 1956 door de opheffing van het bezettingsstatuut onbeperkte bevoegdheid kreeg om oorlogsmisdadigers te berechten. Er is dus aanleiding om de verjaringstermijn op 30 mei 1956 te laten beginnen. Daarmee lijkt het probleem te zijn opgelost. Maar zij die de datum van 30 mei 1956 aanhangen nemen een wankel standpunt in zolang men niet de zekerheid heeft dat de duitse rechter – die immers in een strafzaak het laatste woord heeft – dit standpunt zal onderschrijven. Verlenging van de verjaringstermijn door middel van een wet is dus de enige veilige weg.

Het is wel te verklaren hoe men in tijdnood is geraakt. Het is thans duidelijk, dat de westelijke geallieerden (van de Sowjet-Unie weet men op dit punt niets af) als gevolg van oorlogsmoeheid, koude oorlog (reeds vóór het einde van wereldoorlog II begon in Griekenland de strijd tussen Engelsen en communisten) en onvoldoende bekendheid met de gruwelen die in Oost-Europa zijn begaan, grote aantallen oorlogsmisdadigers niet tot berechting hebben gebracht. Het werk moest verder door de duitse justitie worden gedaan. Maar uit officiële geschriften van de bondsregering staat vast dat de duitse autoriteiten pas in 1958(!) de strafvervolgning behoorlijk georganiseerd hebben.¹⁾ Bij de problematiek van de verjaringstermijn zijn niet alleen juridische maar ook politieke factoren in het spel. Een van deze factoren is dat Oost-Duitsland vrijwel zeker over bewijsmateriaal tegen west-duitse oorlogsmisdadigers beschikt en dit materiaal pas op tafel zal brengen op het moment dat in de Bondsrepubliek geen strafvervolgingen meer kunnen worden ingesteld. Deze omstandigheid zou aan de reputatie van de Bondsrepubliek een zware slag toebrengen. Deze factor zal er wel aan mee werken dat er toch een verlengingswet komt. (In België, Polen en Oost-Duitsland bestaan reeds verlengingswetten en in Oostenrijk is een ontwerp van de wet opgesteld).

Veel belangrijker dan de juridische en politieke aspecten is de morele kant van deze aangelegenheid. Door de 'Notverordnung zum Schutz von Volk und Staat' (28 febr. 1933) in het 'Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Staat' (24 maart 1933) hebben de Duitsers de terreur der nazisten gelegaliseerd. Op bevel van een psychopaat werden zes miljoen mensen vermoord, zuiver alleen omdat zij toevallig van een bepaalde afkomst waren. Het juridische formalisme van Arndt en diens medestanders ten spijt mag thans van het Duitse parlement verlangd worden dat het weer een noodwet (reeds gedoopt de Rex Auschwitz) aanneemt, om te voorkomen dat Hitlers beulen op vrije voeten kunnen blijven. Gelukkig blijkt de wereldopinie een eis daartoe aan het adres van de Bondsrepubliek te stellen.

(Vervolg van pag. 6)

AAN DE HEER NIJENHUIS

Een gedeelte van mijn antwoord vindt u in de beantwoording van het schrijven van mevr. v. Hasselt. Op vraag 4 antwoord ik, dat er van geen conflict sprake is en ik vraag de inzender in gemoede of hij werkelijk meent, dat bij een felle kritiek op uitingen van iemand het humanisme zoek raakt! Is humanisme vriendelijkheid à tout prix? Dan ben ik geen humanist. Gelukkig is een uiterst belangrijk gedeelte van de activiteiten van de mensen gelegen in de felle en overtuigde kritiek op meningen en uitingen van anderen.

AAN DE HEER KRUG

Onder dankzegging voor uw lange en interessante beschouwing moet ik toch opmerken, dat ik, in mijn stuk, niet de indruk heb gewekt, althans allermint heb willen wekken, dat ik de problemen van de huidige samenleving niet zie, maar alleen heb ik willen aantonen, dat de oplossingen van de heer van Royen in hun reactionaire, utopische karakter totaal geen bijdrage leveren tot een oplossing. Ik heb mijzelf niet daardoor tot een realist gestempeld, en wie meent, dat ik de werkelijkheid prijs, zoals hij is, heeft toch wel bijzonder slecht gelezen. De verontrusting deel ik, de oplossingen van de heer van Royen zijn illusoir en gevaarlijk, want alle reactionaire stromingen wekken weerstanden op, die, door een open oog voor werkelijke oplossingen niet nodig zouden zijn geweest. Behoudens mijn excuses voor het opnemen van het gewraakte artikel op deze opvallende wijze, handhaaf ik mijn stuk woord voor woord en als de leden van het H.V. het daar niet mee eens zijn – dan hebben zij op het congres de volle vrijheid om de waarnemend hoofdredacteur weg te jagen. Laten zij dan vooral niet vergoelijkend en tot elke prijs vriendelijk zijn, want daar is de wnd. hoofdredacteur allermint op gesteld.

H. Bongers

leven sverz ekering op index benad ering basis

Aurora

Zend mij vrijblijvend alle inlichtingen
over uw Index-Benaderingspolis.

NAAM:

ADRES:

WOONPL:

(In open envelop, gefrankeerd met 7 cts
postzegel, zenden aan:
N.V. Levensverzekering Maatschappij
AURORA, Stadhouderskade 1a, A'dam).

In het bijzonder de humanisten, die de waardigheid van de mens zó hoog stellen, moeten hopen dat de eis ingewilligd zal worden.

Mr. G. C. M. van Nijntten

¹⁾ Hoe laks de Duitse justitie is geweest toont het feit dat men enkele dagen geleden Hitler hals over kop in staat van beschuldiging heeft gesteld!

Niet het enkel blijven leven, maar het goede leven leiden achtte men van waarde boven al het andere.

Socrates (Krito)

Praktisch Humanisme - Amersfoort - Giro 6168 Praktisch Humanisme - Amersfoort - Giro 6168 Praktisch Humanism

Bij het **HUMANISTISCH VERBOND**
is plaats voor een

Bestuurs-Assistent (mnl.)

wiens werkzaamheden voornamelijk op het gebied van de organisatie en buitendienst zullen liggen.

Gedacht wordt aan iemand met middelbare schoolopleiding of daarmee gelijk te stellen ontwikkeling; organisatorische ervaring; enige bekendheid met de verschillende aspecten van het Verbondswerk; heldere betoogtrant, zowel mondeling als schriftelijk; leeftijd: 30-40 jaar.

Salariëring in groep B (f 10.440 - f 15.120 per jaar).

Met de hand geschreven sollicitaties (geen ballpoint) met uitvoerige inlichtingen over levensloop, ervaring, belangstelling enz. te richten tot het Hoofdbestuur van het Humanistisch Verbond, Oude gracht 152, Utrecht.

Humanistisch Kinderhuis 'Ellinchem' te Ellecom, zoekt:

Kinderverzorgster

Leeftijd 19 jaar min., opleiding huishoudschool kinderverzorging, diploma centrale raad.

Geboden wordt: salariëring overeenk. sal. rapp. Haeck, afh. van leeft. opleiding en ervaring; vak. toeslag 4 %, 18 werkdagen vak. p.j., in principe 5 daagse werkweek.

Sollicitatie aan de directie, Zutphensestraatweg 38 te Ellecom (Gld.)

ANNONCES

Repr. dame, free lance betr. **wenst kennism.** met dito heer (liefst van buiten) voor weekends, event. vakantie.
Brieven onder nr. MW 166 aan het bureau van dit blad.

Wie helpt rustige muziekstudente (blokfluit en zang) **aan kamer in Amsterdam.** Liefst Zuid.
Brieven onder nr. MW 167 aan het bureau van dit blad.

„Opvoeding op het gebied der seksualiteit”

geschreven door Prof. Dr. A. C. Drogendijk, P. J. F. Dupuis (arts), Prof. Dr. Ir A. F. van Leeuwen S.J., A. G. van Omme (arts), J. Reehorst, P. W. van der Vliet, Dr. J. J. A. Vollebergh, Prof. Dr. H. R. Wijngaarden, Dr. R. Zijlstra. (Uitgave N.G.C.).

Verkrijgbaar bij het Centraal Bureau, bij voorkeur door storting en overschrijving van f 1,50 op postrekening nr. 30 49 60 t.n.v. Humanistisch Verbond Utrecht, met op het strookje de vermelding N.G.C. nr. 22.

REKENSCHAP

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

voor wetenschap en cultuur,
wil een blad zijn voor de verdieping van de
humanistische overtuiging

In het komende nummer o.a.

H. Bongers: Menno ter Braak

P. Spigt: Het Boek Job

Abonnementsprijs:

f 9,50 per jaar (voor donateurs en de contribuanten van Socrates en voor studenten f 8.— per jaar).

Het abonnement kan ieder kwartaal ingaan.

HUMANISTISCHE STICHTING

SOCRATES

Oudegracht 152, Utrecht

Giro 58 22 93

Gezond natuurlijk leven is vegetarisch leven. Een gezaghebbend oordeel over de modernste stromingen op voedingsgebied vindt u in de „Vegetarische Bode”. Een proefabonnement voor zes nummers ad f 2,50 zal u hiervan overtuigen.

Administratie: Admiraal de Ruijterweg 236 huis, Amsterdam W 2, postgiro 201587.

„De motivering van de Godsdienstvrijheid bij Dirck Volckertszoon Coornhert”

door Dr. H. Bongers.

Dit boek is een waardevol bezit voor hen, die belangstellen in de geschiedenis van de idee der verdraagzaamheid.

Prijs f 4,25 - ingenaaid - 180 pagina's.

MENS EN KOSMOS

Gewijd aan de studie van godsdienst, wijsbegeerte en wetenschap met hun grensgebieden, onder redactie van J. M. Hondius, Dr. H. Groot, Mr. N. Kluwer, P. Krug en Dr. H. Prins.

Abonnementsprijs f 15,— per jaar (6 nummers). Losse nummers f 2,50.

Vraagt toezending gratis proefnummer en catalogus van uitgaven op geestelijk gebied bij de uitgever **N. KLUWER-DEVENTER**

Ook verkrijgbaar bij de boekhandel.

Humanistische Correspondentiekring voor **huwelijkscontacten** opgericht door het Humanistisch Verbond, verleent bemiddeling bij het leggen van contacten tussen personen, die een huwelijkspartner zoeken.

Inlichtingen postbus 210, Utrecht, gaarne 30 cent aan postzegels insluiten.